

AMERİKAN HEGEMONYASININ TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME VE KALKINMA SÖYLEMLERİNE YANSIMALARI: 1945-1960

ÖZ

Nermin Kılıç AKOĞLAN*

Ester RUBEN

İkinci Dünya Savaşı sonrasında batı kapitalizminin en güçlü ekonomisine sahip ülkesi olan ABD liderliğinde uluslararası ekonomi yeniden düzenlenmiştir. Sahip olduğu ekonomik güçle birlikte ABD, savaştan zarar görmüş olan Avrupa ekonomilerine maddi yardımda bulunarak ekonomilerinin yeniden inşalarında etkin rol oynamıştır. Kapitalist blokta yer alan Türkiye de Amerikan yardımları kapsamına alınmıştır. Söz konusu süreçte Amerikan hegemonyası, ABD’nin ilişki kurduğu ülkelerde modernleşme ve kalkınma anlayışlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu çalışmada Amerikan yardımlarının içerdiği şartlar ve Amerikalı uzmanların Türkiye hakkındaki raporları Amerikan hegemonya araçları olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, 1945-1960 arası dönemde Türkiye’de hâkim modernleşme ve kalkınma söylemlerine odaklanarak Amerikan hegemonyasının yansımalarına dair bir analiz sunulmasıdır. Bu genel çerçevede, çalışmada ilk olarak Amerikan hegemonyasının tarihsel gelişimi kaynakları ve araçları bağlamında ele alınacaktır. Sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) iktidarları döneminde modernleşme ve kalkınma söylemlerinde Amerikan etkisi, siyasi aktörlerin konuşmalarıyla desteklenerek somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Amerikan Hegemonyası, Marshall Yardımları, Raporlar, Modernleşme Söylemi, Kalkınma Söylemi.

REFLECTIONS OF AMERICAN HEGEMONY ON MODERNIZATION AND DEVELOPMENT DISCOURSES IN TURKEY: 1945-1960

ABSTRACT

After the World War II, international economy was reorganized under the leadership of the USA, the country with the strongest economy in western capitalism. USA with its economic power, by providing financial assistance played in active role in the rebuilding of European economies which harmed by the war. Turkey located in the capitalist block was included in the scope of American aid. American hegemony was effective in shaping the understanding of modernization and development of countries in relation with USA in this period. American aid with its terms and reports which prepared by American experts about Turkey discuss as American hegemony tools in this article. The purpose of the study to present an analysis about reflections of American hegemony by focusing on dominant discourse on modernization and development in period between 1945-1960 in Turkey. Within that basic framework, the historical development of American hegemony with its resources and tools will be discussed in the first part of article. After that, during the Republican People's Party (RPP) and Democratic Party (DP) governments, the American influence in modernization and development discourses will be tried to be embodied by supporting the speeches of political actors.

Key Words: American Hegemony, Marshall Aids, Reports, Modernization Discourse, Development Discourse.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistem kapitalist blok ve komünist blok olarak iki kutba ayrılmıştır. Söz konusu Soğuk Savaş ortamında batı kapitalizminde ayakta kalan tek güç olarak Amerika öncülüğünde kapitalist dünya ekonomisi yeniden düzenlenmiştir. Savaştan çok fazla zarar gören Avrupa ekonomilerine karşılık, savaş yıllarında sanayi üretimi iki katına çıkmış olan ABD savaş sonrasında söz konusu üretim fazlasını eritme

ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır (Dikmen, 2015: 165). ABD'deki üretim artışının kaynağını ise 1920'lerde ABD'de bir üretim tarzı olarak yerleşen Fordizm oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin ekonomik bir güç olarak yükselişi ve uluslararası ekonomik sistemin ABD öncülüğünden yeniden inşası döneminde Amerika kazandığı hegemonik güçle birlikte etki alanındaki ülkelerin uyguladığı politikalara tesir etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Amerikan hegemonyası, savaş sonrası dönemde az gelişmiş ülkelerin tercih ettikleri kalkınma yollarının büyük oranda Amerikan görüşlerinden etkilenecek belirlenmesinin temelini oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de siyasi iktidarların modernleşme ve kalkınmaya dair anlayışlarında birtakım değişimler gözlenmektedir. Söz konusu değişimlerin niteliği ve nedenleri bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Soğuk Savaş'ın kendine has dinamikleri, Bretton Woods sisteminin kuruluşu, Amerikan hegemonyası ve kolonyalizmin çöküşü Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma söylemini biçimlendiren uluslararası konjonktürün temel bağlamlarını oluşturmaktadır (Ünsaldı, 2014: 46-47).

Bu çalışmanın temel sorunsalı, 1945 sonrası Türkiye'de modernleşme ve kalkınma söyleminin oluşumunda Amerikan hegemonyasının nasıl bir rol oynadığıdır. Çalışmada Amerikan hegemonyası, söz konusu söylemi biçimlendiren ana bağlam olarak ele alınmaktadır. Modernleşme ve kalkınmaya dair söylemlerin incelenmesinin politika değişikliklerinde Amerikan hegemonyasının rolünü gözlemlemek için somut veriler sunduğu düşünülmektedir. 1945-1960 arası dönemle sınırlandırılan bu çalışmada siyasi aktörlerin modernleşme ve kalkınmaya dair söylemlerine arşiv taraması yoluyla ulaşılmıştır. Herhangi bir dönem üzerine yapılacak olan incelemelerde yer verilecek olan siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin tarihsel bağlamından koparılmadan incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada böyle bir çerçeve içerisinde problematiğin ve araştırmanın sunulması konusunda çaba gösterilmiştir.

Yukarıda çerçevesi çizilen tarihsel bağlam içerisinde bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın etki alanındaki ülkelerde kalkınma anlayışının biçimlenmesinde rol oynayan Amerikan yardımlarının içerdiği şartlar ve belirli bir kalkınma politikasının uygulanması için ikna işlevi görmeleri bağlamında Amerikalı uzmanlarca hazırlanan raporlar Amerikan hegemonyasının araçları olarak ele alınmaktadır. Söz konusu hegemonya

araçlarına ek olarak, 1950’li yıllarda ABD başkanı Harry S. Truman’ın söyleminde ön plana çıkarılan yaşam standartlarının yükseltilmesi meselesi de değerlendirmeye dahil edilmiştir.

Yukarıda sunulan çerçeveden hareketle bu çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan hegemonyasının Türkiye’de siyasal iktidarların modernleşme ve kalkınma söylemlerine yansımaları konusunda bir analiz sunmaktır. Çalışmanın ilk kısmında Amerikan hegemonyasının kaynakları, üretim alanında yaşanan gelişmelere dair bir anlatıyla ele alınacaktır. Amerikan hegemonyasının tarihsel gelişimi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında işlevsel olan hegemonya araçları olmaları bağlamında yardımlar, uzman raporları ve yaşam standartlarının yükseltilmesi söylemine odaklanılarak değerlendirilecektir. İkinci kısımda söz konusu hegemonya araçları olarak yardımlar ve raporların Türkiye’de kalkınma anlayışında söz konusu olan değişimlerdeki rolü ele alınacaktır. Bu kapsamda öncelikle 1945 sonrası dönemde CHP iktidarının modernleşme ve kalkınma anlayışı söz konusu edilecek sonrasında 1950’li yıllarda DP iktidarının modernleşme ve kalkınma söylemlerine yer verilecektir. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan hegemonyasının Türkiye’de egemen kalkınma söylemlerine yansımalarına yönelik bir değerlendirme sunulması hedeflenmektedir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI AMERİKAN HEGEMONYASI: KAYNAKLARI, GELİŞİMİ VE ARAÇLARI

Gramsci’nin geliştirdiği “hegemonya” kavramı, toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik değişimlerin anlaşılması açısından geçerli bir kavram olarak “bir toplumsal yapı içindeki askeri değil ama entelektüel, ahlaki ve politik liderlik” anlamına gelir. Gramsci bu kavramla iyi bir toplumun niteliklerine dair sahip olduğumuz görüşlerin tüm boyutlarıyla tamamen “öğrenilmiş” olduğunu kastetmektedir (Dowd, 2013: 291). Gramsci’nin hegemonya kavramı modernleşme ve kalkınma anlayışlarına dair kavrayışlarda söz konusu olabilecek değişimlerin anlaşılması konusunda katkı sağlamaktadır. Gramsci’nin hegemonya tanımı, askeri olduğu kadar ideolojik bir yönetimi ve üretim araçlarının kontrolü kadar düşüncelerin kontrolünü vurgular. Hegemonya kavramı çerçevesinde ele alındığında, bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin gücü sadece egemen olmasından değil, aynı zamanda insanların düşünme ve davranış biçimlerini kontrolünden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Gramsci en üst hegemonya biçimini zorlamadan ziyade ikna olarak görmektedir (Slattery, 2014: 241).

Yalman'a (2006: 36) göre liberalizasyon süreçleri, özgül tarihsel koşullarda belirli toplumsal ilişkilere yeniden üretiminde işlev görmeleri bakımından hegemonya stratejileri olarak da nitelendirilebilir. Böyle bir yaklaşımla toplumsal aktörlerin toplumsal gerçekliği kavrayış biçimlerine ışık tutar. Çünkü uyum stratejilerinin yanında devletin konumunu yeniden tanımlamaya yönelik söylemler, insanların günlük yaşam deneyimlerinde doğrulandıkları oranda bir değerler sisteminin oluşturulmasına etki ederler. Söz konusu söylemlerin hegemonik nitelik kazanması kurulan anlamlar ve değerler sisteminin toplumda yaşıyanların önemli bir kısmı için gerçekliğin ifadesi olmasıyla doğru orantılıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika'da bir kitle üretimi ve tüketimi ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında söz konusu olan Amerikan hegemonyasının ve Amerika'nın en büyük ekonomik g olarak ortaya çıkışının sebebini bu süreç oluşturmuştur. 1896 yılında sanayi retimi Fransa, Almanya ve İngiltere'nin toplam üretiminden fazla olan ABD'de ticaret dengesi ilk kez fazlalık vermiş ve Amerika dünyanın birinci ekonomik gücü olmuştur. 1920'li yılların başlarından itibaren ABD ekonomisinde bir üretim fazlası sorunu şeklinde beliren 1929 krizinden sonra 1932'ye kadar üretim yarı yarıya azalmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD'de devlet ekonomiyi düzenlemiş, fiyatları ve gıda maddeleri alanını denetlemiştir. Savaşın başı ve sonu arasında GSMH iki kat artmış ve böylece İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte ABD artık bir süper güç olmuştur (Lefebvre, 2005: 17-34).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra batı kapitalizminde ayakta kalan tek güç olarak Amerika, dünya ekonomisini yeniden düzenleyen ülke olmuş ve uluslararası ekonomi kendini ABD önderliğinde dönüştürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1945'teki sanayi üretimi 1939'daki üretiminin iki katı (Tanilli, 2002: 302) olan ABD, savaş yılları boyunca artan üretim fazlasını eritme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır (Dikmen, 2015: 165). Söz konusu üretim artışının kaynağını ise Fordizm oluşturmuştur. 20. yüzyıl başlarında Amerika'da söz konusu olan yeni çalışma yöntemleri ilk olarak Gramsci (2012) tarafından "Fordizm" olarak adlandırılmış, daha sonra sosyal bilim literatürüne yerleşmiştir. Fordizm terimi kapitalist endüstriyel üretim süreçlerinde uygulanan birtakım ilkeleri tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Üretim aşamasında seri üretim hattının kullanılması üretim süreçlerinin Fordist olarak adlandırılmasının temelini oluşturmaktadır (Taymaz, 1993: 28). Bu bağlamda işin yeni bir tarzda örgütlenmesinin yanında Fordizm'in diğer bir anlamı da yeni bir

kapitalist üretim modelinin uygulanmasıdır. Fordizm kapitalist bir üretim tarzı olarak standartlaştırılmış yüksek miktarda mal üretimini mümkün kılmıştır. Bu anlamda Fordizm, temelini seri üretim sistemlerinin oluşturduğu bir sanayi döneminin adıdır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde ABD dışında çok yavaş gelişen Fordizm, savaş ertesinde Avrupa ve Japonya'da güçlü bir biçimde yerleşmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fordizm'i yaygınlaştıran araçlar ise doğrudan dayatılan politikalar ya da Marshall yardımları gibi dolaylı yollar olmuştur. Baechler'e (1994: 115) göre Marshall planı, ortak pazarın kurulması ve Amerikan pazarının dışa karşı liberalleştirilmesiyle dış ticaret konusunda siyasal engeller ortadan kalkmış ve bu da bir cins ekonomik patlamaya neden olmuştur. 1946-55 yılları arasında ABD cari ödemeler dengesi 38 milyar dolar fazla vermiştir. Dolayısıyla Amerikan yardımı, ABD'nin ticari ilişki içinde olduğu ülkelerin ekonomik yapılarının yeniden inşası ve canlandırılması için etkin bir araç olarak gerekli görülmüştür (Beaud, 2003: 254).

Marshall yardımları ile ABD'nin iki temel amacının, yardım yapılan ülkelerde sosyalizmin önüne geçmek ve Amerikan ürünlerine alışmış uluslararası bir tüketici kitlenin yaratılması olduğu ifade edilmektedir (Dikmen, 2015: 169). Yardım ve krediler üretim ve tüketim olanaklarını canlandırmış ve böylece ABD kendine yeni pazarlar açmıştır. Kapitalist kuralların ekonomik yollarla yayılmasına dikkat çeken Wood'a (2006: 33) göre kapitalist emperyalizmin temel fonksiyonlarından biri yalnızca doğrudan zor yoluyla değil, katı koşulları olan kredi ve yardımlar gibi araçlarla toplumsal dönüşümleri gerçekleştirmektir. Bu dönemde Amerikan hegemonya ideolojisinin bütün yurttaşların refahını (kitlese tüketim) mülkiyet ve yönetime dair diğer tüm haklardan üstün gördüğü belirtilmektedir (Arrighi, 2000: 111).

Savaş sonrası konjunktür içinde az gelişmiş ülkelerin ABD önderliğindeki kapitalist sisteme dahil edilmelerinin gerekli olduğu kabulü, gelişme-sanayileşme sorununun özel önem kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kalkınma, dönemin koşulları içerisinde temel sorun olarak belirlemiştir (Öztürk, 2006: 236-237). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki dünya savaşı sırasında ve savaşlar arası dönemde yavaşlamış olan sermayenin uluslararasılaşması yeniden hız kazanmış, kapitalist üretimin uluslararası boyutlar kazanmaya başladığı bir döneme girilmiştir. Dünya kapitalizminin genişleme evresinde olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme Amerikan hegemonyası damga vurmuştur.

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma söylemini biçimlendiren uluslararası konjonktür; Soğuk Savaş’ın kendine has dinamikleri, Bretton Woods¹ sisteminin kuruluşu, Amerikan hegemonyası ve kolonyalizmin çöküşü olarak özetlenebilir. Savaş sonrası dönemde sömürgelerin bağımsızlığını kazanması aşılmaz farklılıkları öne çıkaran medenilik ikiliğini sonlandırmış, yerini gelişmiş kapitalist ülkelerin kendi gibi olmayan ülkeleri tanımlayabileceği yeni bir kavramsal çerçeve ihtiyacına bırakmıştır. Bu bağlamda “az gelişmişlik” kavramı ortaya atılmış ve ilk olarak ABD başkanı Truman, ABD dışı dünyayı tanımlamak üzere azgelişmişlik kavramını kullanmıştır. Bu kavramla birlikte gelişmiş toplumlarla diğerleri arasındaki fark aşılmaz bir fark olarak değil, yalnızca bir aşama farkı olarak görülmeye başlanmıştır. Sonuçta, her ülkenin Amerika olabileme ihtimalinin önünde düşünsel anlamda engel kalmamıştır (Ünsaldı, 2014: 46-48).

1945 sonrası ABD’nin dünya ekonomisi ve siyaseti üzerindeki hegemonyasının somutlaştığı dönemde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin iktisadi kalkınma için yararlı olduğu savı ekonomik bir ideoloji olarak dünyaya yayılmıştır. ABD’nin bu hegemonyası geri kalmış ülkelerin kalkınma seçeneklerinin parametrelerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Söz konusu süreçte ABD’nin ekonomik çıkarları ortak değerler şeklinde sunularak toplumların yönlendirilmesinde etkili olmuştur (Çiftçi, 2010: 62-63).

1945 SONRASI CHP’İN MODERNLEŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

Erken cumhuriyet döneminde ülkenin kalkınması ve geleceği “çağdaşlaşma” ülküsüne bağlanmıştır. Söz konusu dönemde yönetici elitler ülke ekonomisini ve toplumu modernleştirme çabası içinde olmuş ve atılan adımlar neticesinde günlük hayatta değişimler yaşanmıştır. Modernleşmenin geleneksel yaşam biçimine yansımaları ise yeni kılık-kıyafet, radyo gibi yeni eşyaların kullanılmaya başlanması şeklinde olmuştur (Keyder, 2009: 865-868). Erken cumhuriyet dönemi muasır medeniyetin ulaşılması gereken bir hedef olarak belirlendiği ve sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda köklü değişimlerin gerçekleştirildiği bir dönemdir. Cumhuriyet, bireylere yeni bir kültür aşılama çabasında olmuştur. Bu da

¹ 1944 yılında Birleşmiş Milletler’in Bretton Woods’da düzenlediği Para ve Finans konferansında savaş sonrası yeni iktisadi düzen belirginleşmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası kurulmuş ve bu kurumlara özel işlevler verilmiştir. Bretton Woods’da alınan kararlarla Amerikan dolarının merkezinde olduğu bir sabit kur düzeni getirilmiş ve altın karşılığı olan tek para Amerikan doları olmuştur (Dikmen, 2015: 167).

ekonomik alt yapının zayıf olması nedeniyle eğitim ve kültür alanında yapılan düzenlemelerle hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Gündüz ve Gündüz, 2002: 50).

Mardin'in (2009: 222) dikkat çektiği üzere, 1925-50 arasında istatistiklere göre ekonominin makro çerçevesi çok fazla değişmemiş olsa da "toplumsal yapıdaki değişimler ve etkisini ancak 1950'den sonra gösterecek olan bir ekonominin tohumları" bu dönemde atılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat söylemi, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen ilkelerden temellenmiştir.² Boratav'ın (2015: 61) belirttiği üzere, İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Türkiye'nin modern bir kapitalist ekonomi olması yolunda öngörülen mekanizma, devlet eliyle bireyleri zenginleştirecek ortamın yaratılmasıyla oluşacak olan burjuvazinin yabancı sermaye ile ortaklık ilişkileri içine girerek sanayileşme ve kalkınmayı gerçekleştirmesidir. 1929 krizinin Türkiye'ye etkileri 1930'lu yıllarda devletçi bir sanayileşme politikasının yürütülmesine neden olmuştur. 1929 krizinden İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar "ekonomide modern kesimi ve altyapıyı, devlet kaynaklarıyla yaratma eylemi" olarak devletçilik uygulaması süreci söz konusu olmuş, bu yönelim kapsamında dokuma ve demir-çelik gibi alanlarda büyük üretim birimleri oluşturulmuş ve "ülkedeki imtiyazlı yabancı şirketlerin millileştirilmesi kampanyası" da bu sürece eşlik etmiştir (Gevgilili, 1989: 44-48). Bu dönemde siyasi iktidarın kalkınma söyleminin içeriği yerli malı kampanyaları ve tasarruf temelli propagandalarla belirlenmiştir. Söz konusu konjonktürde ülke içi kaynaklarla sermaye birikiminin sağlanması milli bir mesele olarak görülmüştür.

1945-50 arası dönemde CHP'nin siyasal liberalleşme nedeniyle ABD'ye yoğun siyasal ilgisi söz konusudur (Cantek, 2008: 277). 1946 yılından başlayarak kalkınma konusunda Amerikan görüşleri egemen olmaya başlamış ve 1930'lara hâkim olan devletçi kalkınma politikasının yerini Amerikan tarzı kalkınma modeli almıştır (Güven, 1998: 5). Savaş sonrası yeni dünya düzenin Türkiye bağlamındaki ilk etkisi siyasal alanda görünür olmuş, CHP kapitalist ve liberal blokta yer almanın hem iktisadi hem de güvenlik bağlamında ülkenin çıkarına olacağı düşüncesinden hareket etmiştir. İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te "mevcut siyasal sistemin yeni oluşmakta olan kapitalist ve demokratik dünya düzenine paralel bir uyum amacıyla düzeltileceğini" ilan etmiştir (Ahmad, 2014: 105). Aynı yıl bütçe

² 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen esaslar için bkz. (Ökçün, 1983: 1062)

görüşmeleri sırasında Milletvekili Adnan Menderes “dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunmasını” önermiştir (Timur, 2003: 14-15). Savaş sonrası hâkim uluslararası koşul ve eğilimlere paralel olarak, 1930’ları içe kapanmacı-korumacı politikalarından uzaklaşan CHP hükümeti liberalizasyon politikasına geçerek yeni düzende konumlanmaya çabalamıştır (Örnek, 2015: 43).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi ihtiyatlı bir şekilde serbest piyasaya açılmış, yardım ve kredilere dayanan bir iktisat politikasına geçilmiş, ithalat imkanları kolaylaştırılmış, 1946 devalüasyonu, gümrük tarifesi değişiklikleri ile dış ticareti liberalleştirme çalışmaları söz konusu olmuştur. 1946 Ağustos’unda Türkiye liberal dünya ticaret sistemine katılacağını açıklamıştır (Tezel, 2002: 184-185). CHP hükümeti 1947 kurultayında yapılan bir program değişikliğiyle özel girişime öncelik veren kararlar almış, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu’nu değiştirerek yabancı sermayeyle ilgili kısıtlamaları büyük oranda kaldırmıştır (Timur, 2003: 128).

CHP’nin 1930’lu yılların iktisat politikalarından uzaklaşması aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1946 yılı başlarında devletçi-korumacı politikanın sürmekte olduğunun en açık delili, 1946 yılı ivedili sanayi planıdır (Şahinkaya ve Yeldan, 2021: 62-63). Devlet himayesinde sanayileşmeye öncelik veren, hem üretimi hem de tüketimi birlikte düzenleyen ayrıntılı ve “kadrocu” yaklaşımın etkisinde bir plan olan 1946 yılı (İvedili) Sanayi Planı’nın yerini Marshall yardımlarının şart koştuğu değişiklikleri içeren tarım ve ulaştırma ağırlıklı 1947 Vaner Planı almıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 6-7). Çavdar’a (2003: 337) göre, uygulamaya konmamış olsa da söz konusu plan, Türkiye’nin değişen ekonomik yaklaşımını ortaya koyan bir belge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Vaner Planı korumacı sanayileşme politikası yoluyla kalkınma anlayışından bir kopuşu temsil etmektedir (Şahinkaya ve Yeldan, 2021: 62-63).

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin dış ticaretinde en büyük paya sahip olan ülke konumuna gelmiştir. ABD ile yapılan ticaret 1945-50 arası ithalatın yüzde 25’ini, ihracatın yüzde 23’ünü oluşturmuştur. Amerika’nın dış ticaret aracılığıyla Türkiye üzerinde önemli iktisadi etkilere sahip olması durumu ortaya çıkmıştır (Tezel, 2002: 187). Bu ABD ile yapılan ikili anlaşmalara nasıl bir iktisat politikası izlenmesi gerektiğine dair Amerika’nın öne sürdüğu koşullar dahil edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir (Tezel, 2002: 224).

1946 seçimlerinden sonra kurulan Recep Peker hükümeti Bretton Woods anlaşması için gerekli şartları sağlamaya ve ABD önderliğindeki diğer kuruluşlardan dış yardım elde etme çabasında olmuştur. Tezel'in (2002) belirttiği üzere, savaş ertesini dönemde Türkiye'nin Amerikan etki alanına kaymasının önemli nedenlerinden biri devletçi kalkınma programlarına acil finansman ihtiyacıdır. Söz konusu ihtiyaç kredi ve yardımları önemli hale getirmiş, Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan önce 1945 yılı ekim ayında Amerikan Export-Import Bankası'ndan kredi talep edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2004: 4-6). Bu tarihten itibaren dış borçlanma ve yabancı sermaye kalkınmanın temel bir koşulu olarak görülmeye başlanmıştır.

1945 sonrası dönemde CHP hükümetleri Amerikan yardımlarından faydalanmayı ülke kalkınmasını gerçekleştirmede merkezi önemde görmüştür. Nitekim 1947'de Başbakan Hasan Saka Marshall Planı kapsamına alınma umudunu şu sözlerle dile getirmiştir: "Amerika'dan daima suhulet ve yardım gördük. Biz de bu büyük memlekete karşı korekt hareket ettik. Marshall Planı yardımından biz de istifade edeceğiz." 1949'da kurulan Günaltay hükümetinin programında da Amerika'nın Avrupa'nın kalkınması için başlatmış olduğu yardım hareketinden "gereği gibi yararlanabilmeye azami derecede dikkat göstermek" kararında olunduğu ve hükümetin "bu yardımı kalkınma ve istihsalini çoğaltma işlerinde başlıca destek" saydığı görüşüne yer verilmiştir (Tezel, 2002: 222-223). Yine söz konusu programda, hükümetin temel ilkesinin özel girişimleri özendirmek ve kolaylaştırmak olduğu belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi üzerinde dış etkiler artmış ve çeşitli raporlar aracılığıyla ekonomiyi yönlendirilmeye yönelik çabalar söz konusu olmuştur. Bu dönemin özel sermaye ve girişime dayalı ve dışa açık sanayileşme stratejisi ekonomik ilişkilerde kapitalist ülkelere yönelen ve kapitalist dünya ile bütünleşmeye başlayan bir ekonomi yaratmıştır (Çavdar, 1992: 222).

ABD ile imzalanan iktisadi iş birliği anlaşması bağlamında alınan yardımların nerelerde ne şekilde kullanılacağını belirleme misyonu yüklenen çeşitli raporlar, Türkiye ekonomisi üzerine Amerikan etkisinin tipik ve temel belgeleridir (Güven, 1998: 5). Türkiye 12 Şubat 1947'de Dünya Bankası'na, 11 Mart 1947'de IMF'ye üye olmuştur. Temmuz 1948'de Türkiye Marshall programına dahil edilmiş, ABD ile iktisadi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin yardımdan yararlanması alacağı yardımları tarımı geliştirmek için kullanması ve sanayi ürünlerini de Avrupa ve Amerika'dan ithal etmesi koşuluna

bağlanmıştır. Bu anlamda ABD'den alınan yardımlar ABD'nin istediği alanlarda kullanılmıştır (Atılđan, 2016: 401). Sağlanan dış yardımların yatırılacakları yerler bakımından belli kayıtlara bağlanmasıyla hedeflenen uluslararası sermayeye yeni pazar olanaklarının sağlanmasıdır (Işıklı, 2004: 10).

Türkiye'nin 1948'de Marshall Planı'na dahil edilmesiyle birlikte tarımda makineleşme hızlanmıştır. Dünya Bankası'nın Baker Planı önerileri doğrultusunda gerçekteşen 1946 devalüasyonu sonrası iktisat politikaları, Türkiye'ye önerilen tarım ve hammadde üretimine ağırlık verilen bir kalkınma anlayışıyla biçimlenmiştir. Söz konusu raporda yer alan tarım öncelikli kalkınma 1950'lerde Türkiye'nin kalkınma tercihi olmuştur (Ekzen, 2009: 26). Timur (2003: 98)'un belirttiği üzere, 1950 yıllarda DP'nin uyguladığı iktisat politikası, raporlardaki önerilenleri tam anlamıyla yerine getirmese de ana hatlarıyla Amerikan hegemonyası altında yeni kurulan ilişkilere ve bunları rasyonelleştirmeye çalışan iktisadi raporlara uygun olmuştur. Timur, bu dönemde uygulanan iktisat politikasının CHP'nin 1945 sonrası dönemdeki iktisat anlayışı ve politika değişiklikleri ile birlikte biçimlenmeye başladığına, ancak "gerçekten benimsenmiş bir iktidar politikası oluşu"nın DP iktidarıyla birlikte gerçekteştiğine dikkat çekmektedir.

ABD nezdinde Türkiye'deki kalkınma hareketi 1948'den itibaren yani Marshall planıyla başlatılmaktadır. Bayar, Marshall Planı'nda Türkiye hakkında verilen uzun raporda Türkiye'nin "ziraat ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edebilecek bir memleket olarak" sınıflandırıldığını belirtmektedir (şahingiray, 1999, 38). Döneme egemen olan kalkınma anlayışının biçimlendirilmesinde Marshall yardımları önemli bir rol oynamıştır. Yardımların kalkınma anlayışının içeriğini belirleyen unsurlara sahip olması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan hegemonya araçlarından biri olarak işlev görmesinin kaynağını oluşturmaktadır. Marshall yardımlarının modernleşme bağlamında önemli bir sonucu da Amerikan yaşam tarzının toplumun tüm kesimlerinde etkin olmaya başlamasıdır.

Timur'un (2003: 94) belirttiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni iktisadi düzenin kurulması sürecinde Amerikan iş çevreleri ve birtakım uluslararası kuruluşlar Türkiye'ye özel bir ilgi göstermiş ve Türkiye'nin iktisadi durumuna dair çeşitli raporlar hazırlatmışlardır. Türkiye'nin iktisadi gelişimine dair Amerikalı uzmanlarca hazırlanan raporlar Türkiye'ye tarım ülkesi rolü vermiştir. Söz konusu raporlar, kamu öncülüğündeki

sanayileşme politikalarından vazgeçilmesinin yanında, tarım ve hammadde üreticiliğine öncelik veren ve özel girişimciliği özendiren politikalar uygulanmasının başlangıcını oluşturmuştur. Bu raporlardan ilki, Marshall Yardım Programı çerçevesinde hazırlatılan ve Türkiye’de karayolu yapımına öncelik verilen süreci başlatan 1948 tarihli Hiltz Raporu’dur. “Türkiye’nin yol durumu” başlığını taşıyan söz konusu rapor, Amerikalı uzmanların oluşturduğu bir heyet tarafından hazırlanarak bayındırlık bakanlığına sunulmuş ve resmi yol programı da söz konusu rapordaki öneriler doğrultusunda planlanmıştır. Güven (1998: 9-24), aynı dönemde demiryolu yerine karayolu yapımına öncelik verilmesine dair politikanın diğer az gelişmiş ülkelere de önerildiğine dikkat çeker. Bu bağlamda Amerikalı uzmanların telkinleri sonucunda şekillenen politikalarla birlikte dünyadaki en gelişkin karayolları az gelişmiş ülkelerde kurulmuştur. Bu dönemde Amerika’dan ithal edilen otomobillerin sayısı artmış, karayolu ağının kurulması söz konusu ülkelerde kapitalizmin gelişmesini desteklemiş ve Amerikan mallarının ülkelerin en ücra yerlerine kadar yayılmasına ve tüketilmesine imkan vermiştir.

Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanan raporların uygulanması planlanan politikaların oluşumunda etkin rol oynadığı görülmektedir. Bayar’ın raporlar hakkındaki düşüncelerini dile getirdiği şu sözleri bu değerlendirmemizi doğrular niteliktedir (Şahingiray, 1999: 130): “Memleketimize kadar gelip muhtelif mevzularda çalışan Amerikan mütahassıslarının [uzmanlarının] hazırladıkları raporlar bizim için de faydalı olmaktadır. Buna mukabil Türk üniversitelerinde Amerikan tarih ve medeniyeti dikkat ve takdirle tetkik mevzuu olmaktadır.”

Bu dönemde sunulan diğer bir rapor da işadamı Max. W. Thornburg tarafından hazırlanmıştır. Raporun hazırlanması sürecinde Türkiye’nin iktisadi, zirai, ticari durumu kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Thornburg Raporu 1949 ve 1950 tarihli iki farklı çalışmayı içermiştir. Başlığı “Türkiye: Bir iktisadi Değerlendirme” olan rapor 1949’da yayınlanmıştır. Timur (2003: 94-96), raporun hazırlanması kararının Truman Doktrini’nden önce verildiğine dikkat çekmektedir. Raporun önsözünde yer alan görüşte Türkiye Sovyet yayılmasına karşı anahtar bir mevkide bulunduğu ifade edilmiştir. Söz konusu raporla Türkiye’ye ayrıntılı bir iktisadi politika önerisinde bulunmuştur. Önerilen iktisat politikası, 1930’ların devletçilik politikalarının tasfiyesini, özel girişimi ön plana çıkarılmasını ve Türkiye’nin iktisadi kalkınmasında tarıma öncelik verilmesini içermiştir. Raporda

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde devlet eliyle ağır sanayiye öncelik vermesi ve kendine yeterli bir ekonomi politikası izlemiş olması eleştirilmiştir (Tekeli, 2021: 35) Raporda devletçi politikaların terkedilip serbest girişimden yana olmanın Amerikan yardımları için ön koşul olduğu da bildirilmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 33). Rapor dahilindeki "Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Eleştirisi" başlığını taşıyan ikinci çalışmanın önsözünde Thornburg, Türkiye'nin ekonomik hedeflerinin Amerika ile uyumlu olması gerektiği şu sözlerle ifade etmiştir (Güven, 1998: 27):

"Bu inceleme içinde, iki faraziyede bulunuldu. Bunlardan birincisi, Türk hükümetiyle bizzat halkın verimli bir Amerikan yardımını arzulamakta ve bu sebeple ellerinden geldiği kadar memleketin iç şartlarını bu yardıma müsait bir hale getirecekleri hususu olup, ikincisi de, Amerikan yardımı ile daha ilerilere de götürülecek olan Türkiye'nin milli gayelerinin bizim kendi menfaat ve inançlarımızla uzlaşabilir mahiyette olması idi."

Thornburg, rapor kapsamında Türkiye'ye önerdiği ekonomik modelde ithal malların tüketilmesinin yararlarını şu sözlerle vurgulamaktadır (Güven, 1998: 62):

"İthal malları yerine, yerli malları ikame etmekten pek fazla istifade sağlayamazlar. Daha verimli usuller kullanarak, daha ucuza mal etmek ve ucuza satmak suretiyle mensucat mallarının istihlaki arttırılmadıkça ithal malı kullanmak halk için daha istifadeli olacaktır. Bu takdirde ise, mensucat sanayine yatırılması düşünölen sermayenin hariçten temini mümkün olmayan dahili ihtiyaçlara sarfolunması daha uygun olur."

Türkiye'nin sanayileşme amacını terk etmesi gerektiği ve kalkınma için en kestirme yolun tarım ağırlıklı kalkınma olduğuna dair görüşlerin sunulduğu 1950 tarihli diğer bir rapor da Dünya Bankası uzmanlarından oluşan bir heyet tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Ekonomisi" başlığını taşıyan Baker Raporu'dur. Söz konusu raporda Türkiye'de "geliştirilmesi gereken ve gerekmeyen" sanayi dalları sıralanmış ve geliştirilmemesi gereken sanayi dallarını her çeşit lüks eşya, ağır makine ve madeni eşya, ağır kimya, selöloz ve kâğıt oluşturmuştur. Baker raporunda da Thornburg Raporu'na paralel şekilde özel sektör öncölüğünde tarıma öncelik veren ve bürokratik kontrolün olmadığı bir kalkınma stratejisi önerilmiştir (Timur, 2003: 97).

DP'NİN MODERNLEŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde az gelişmiş ölkeler için kalkınma, büyük ölçüde kapitalist gelişmiş ölkelerin üretim ve tüketim seviyelerine ulaşmak olarak anlaşılmıştır (Güngen, 2014: 436). 1950'li yıllarda DP'nin kalkınma söyleminde gelişmiş ölkelerin tüketim seviyelerine ulaşmak ve bu şekilde yaşam standartlarının yükseltilmesi görüşü egemendir. DP döneminde, tüketim artışı muasır medeniyete ulaşmanın olmazsa olmazları arasında resmedilmiştir. Bayar'ın belirttiği üzere (Şahingiray, 1999: 185), "Türkiye bütün

vasıtalarını kullanarak, bir an evvel daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmek ve diğer devletlerin seviyesine varmak azmindedir.”

Savaş sonrası dönemin Amerikan hegemonyasındaki kalkınma retoriği aynı zamanda Amerikan mallarının küresel ölçekte dolaşımının ön koşulu olarak belirmiştir. Bu dönemde kalkınma yolunda ilerleyen ülke demek tüketen ülke olmak anlamına gelmiş, bu da Amerikan mallarının ve kültür endüstrisi ürünlerinin her yanı ve zihinleri kaplamasını tetiklemiştir. Türkiye’de egemen kalkınma söylemi yukarıda sunulan söz konusu koşullardan ve Amerikan hegemonyası araçlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu dönemde kalkınma kavramın kazandığı yeni anlamsal içerikler günümüze kadar etkisini korumuştur (Ünsaldı, 2014: 48-49).

1945 sonrası dönemde Türkiye’nin iktisat politikası ve kalkınma stratejisi, çok partili siyasal hayata geçiş ve kapitalist dünya ekonomisinin ABD liderliğinde yeniden yapılandırıldığı bir konjunktürde şekillenmiştir (Özcan, 2016: 39). Yukarıda dile getirildiği üzere, dünya ekonomisiyle bütünleşme ve liberal iktisat anlayışından temellenen ilk adımlar 1947 sonrasında CHP tarafından atılmış, DP’nin iktidara gelişiyle birlikte söz konusu politikalar derinleşerek sürdürülmüştür (Demirel, 2011: 142).

1950 seçimleri ile iktidara gelen DP hükümetinin ilk programında açıklanan ilkeler paralelinde, 1950’li yıllarda DP’nin iktisat politikası, özel teşebbüsün savunusu/devletçiliğın eleştirisi ve satın alma gücü yaratılması olmak üzere iki temel eksen etrafında yürütülmüştür. Tek parti döneminin devletçilik uygulamalarını eleştiren söylemlerle birlikte DP döneminde kalkınmanın ancak özel sermaye ile gerçekleştirebileceği düşüncesi egemen olmuştur. Bu dönemde Türkiye tarımsal ürün ihraç eden tüketim malları ithal eden konumuyla dünya kapitalist sisteminin üretim ve tüketim döngüsünde yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda 1948-56 arasında DP’nin kalkınma stratejisi tarım sektörü öncelikli olmuştur (Tekeli, 2021: 37). Söz konusu kalkınma stratejisi birinci Menderes hükümeti programında şu şekilde ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 755): “Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle meşgul bulunmakta. Türkiye’de ziraat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir.”

Tarım öncelikli kalkınma anlayışının hâkim olduğu DP döneminde izlenen tarım politikaları, dönemin sosyo-ekonomik gelişmelerinin kaynağını oluşturmuştur. 1950’lerde Türkiye için

piyasa ekonomisinin koşulları, tarımın geliştirilmesi anlamına gelmiştir. İktisadi kalkınmada tarıma öncelik verilen 1950’li yıllarda tarımda makineleşme bağlamında traktör kullanımını teşvik politikası uygulanmıştır. 1948-54 yılları arasında ABD’den traktör ithalatı şeklinde olan yardımlar sonucunda tarımsal üretim alanı yüzde 60 genişlemiştir. Söz konusu yıllar arasında Türkiye dünya kapitalist sistemine tarım ihracatçısı konumunda katılmıştır (Keyder, 1983: 1069).

Yüksek fiyat ve kredi politikası 1950’li yıllarda uygulanan tarım politikalarının önemli unsurlarındandır. Bu dönemde ithal edilen tarımsal makine ve traktörler üreticiye krediyle satılmıştır. Tarımda makineleşme, yüksek fiyat ve bol kredi politikası kapitalist toprak mülkiyetini yaygınlaştırmış ve sonuçta ithal sanayi mallarına talebi kamçılacak nitelikte geniş bir iç pazar oluşturulmuştur (Eroğul, 2017: 263-264). Atılğan (2016: 397-398), DP döneminde ülke ekonomisinin tarıma öncelik verilerek biçimlendirilmesinin diğer sektörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelmediğinin altını çizmektedir. Ancak ekonominin diğer sektörleri tarım sektörünün gelişimine bağlanmış durumdadır. Bu çerçevede sanayinin “kırsal kesimde gelirlerin ve talebin artması sonucu düzenli bir şekilde” gelişeceği düşünölmüştür (Keyder, 2014: 159).

DP’nin ilerleme ve kalkınma anlayışının temelini oluşturan liberal modernizm perspektifinde, modernleşmenin dinamiği iktisadi gelişmelerde aranır (Bora, 2016: 342). DP’nin modernleşme anlayışına göre, modernleşme ve ilerleme kavramlarından “muasır medeniyet”in maddi yönleri; yani üretim artışı, elektrik-su, yol, baraj, köprü kısacası imar ve inşaat faaliyetleri anlaşılmalıdır (Demirel, 2011: 119). Amerikan hegemonyasının içeriğini verdiği liberal modernizm perspektifine göre, gerçek modernleşmeye kalkınma ve refah artışıyla ulaşılabilir. Menderes 6 Aralık 1952’de Adana’da yaptığı bir konuşmada içerisinde bulunan iktisadi kalkınma sürecinin bolluk ve zenginlik vaat ettiğini şu sözlerle dile getirir (Kılçık, 1991b: 284): “Biz bu memleketi madde bakımından gırtladıına kadar bolluk içinde bulunduracağız. İthalat ve ihracatımız bir milyardan bugün üç milyara yaklaşmaktadır. Bütün memleket her sahada bir iktisadi cihazlanma [kalkınma] içindedir...”

DP’nin iktidara gelişinin yarattığı iklim değişikliği ve kapitalist blokta yer alınmasından kaynaklanan iyimser ortama hâkim olan yenilik söylemi, DP’nin modernleşme ve kalkınma anlayışının da parametrelerini belirlemiştir. Menderes, söylemlerinde sık sık yer verdiği iki savaş arasındaki ve İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki yokluk ve tutumluluk döneminin

ardından, dünya kapitalist sisteminin savaş sonrasındaki gelişme ivmesinden yararlanarak kalkınma ve zenginleşme temalarını öne çıkarmış ve ekonomik girişimciliğın önünü açmıştır. Menderes'in konuşmalarında somutlaşan dönemin egemen söylemi kârın, tüketimin yani iktisadi rasyonalite dilinin meşrulaşması ve hegemonikleşmesine kapı açmıştır (Bora, 2016: 342). 1950'li yılların başlarında liberal iktisadi uygulamalarla birlikte toplumda piyasanın değer ve kuralları yayılırken, bireysel başarı ve sınıf atlama kutsanan yeni değerler olmuşlardır (Tunç, 2014: 147).

Menderes'in kalkınma söylemi, Amerikan hegemonya araçları olarak yardımlar ve raporlarda Türkiye'nin kalkınma stratejisine dair yapılan önerilerin ana hatlarını içermiştir. Bu bağlamda söz konusu söylemde iki husus öne çıkmaktadır. Egemen söylemde içerilen unsurlardan ilki uluslararası kapitalist sistemin Türkiye'ye biçtiğı hammadde üreticisi olma vasfıdır. Bu çerçevede DP'nin Türkiye'nin kalkınmasının tarımın merkeze alınmasıyla mümkün olabileceğine yönelik perspektifi şekillenmiş, bu yolla iç pazarın hareketlendirilmesi ve kitlelerin satın alma gücünün artırılması hedeflenmiştir. 1950'li yıllarda kalkınmaya dair egemen söylemin içerdiği diğeri bir unsuru da dönemin uluslararası ekonomik yapısı içerisinde Türkiye'ye biçilen hammadde üreticisi olma rolü paralelinde bir vasıf olarak, Türkiye'nin sanayi ülkelerinde üretilen malların pazarı yani tüketicisi olma hali oluşturur. Bu bağlamda kalkınma yolunda ilerleyen ülke demek, tüketen ülke olmak anlamına gelmiş ve egemen söylemde sıklıkla yer almıştır.

1950'li yıllar Amerikan tüketimciliğının bir tür "kültürel emperyalizm" işlevi görmeye başladığı ve dünyaya yayıldığı sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönemde Amerika'nın etki alanında bulunan ve kapitalist blokta konumlanan ülkelerde tüketim yoluyla modernleşme anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Deys'e (2009) göre "Amerikan rüyası" ve Amerikan yaşam tarzı hegemon söylemde özgürlüğün eşdeğeri olarak içerilen tüketimciliğı iyice sağlamlaştırmıştır. 1950'lerin savaş sonrası ekonomik refahı döneminde Amerikan tüketimciliğı demokrasi, özgürlük ve seçimin bir yansıması olarak konumlandırılmış durumdadır. "Amerika" özgürlük ve refah gibi soyut değerler açısından, davranış biçimlerinin, ürünlerin ve mesajların göstergebilimsel okumalarını belirleyen kısa ve sembolik bir kod olarak karşımıza çıkmaktadır.

1950'lerde modernleşmenin artık tüketim ve piyasa ile özdeşleşmesi önemli bir kırılmadır. Amerika'nın mallarını satacak verimli topraklar bulmaya çalıştığı bir dönemde, bir iç

pazarın oluşturulmasına yönelik adımlar atılmış, satın alma g¼c¼ yaratılmış, refaha erişme ve hayat standartlarının y¼kseltilmesi s¼ylemleri d¼neme egemen olmuştur. 1950'lere egemen kalkınma anlayışının yukarıda sunulan bu iki temel özelliğini Menderes'in konuşmalarında "kalkınmış ve modern bir ¼lke nasıl olmalı" sorusuna verdiği yanıtlarda g¼zlemek m¼mk¼nd¼r.

Raporlarda eleştirilen devlet önc¼l¼đ¼nde sanayileşme politikaları, kendi kendine yeterli bir ekonomiye sahip olma amacı ve önerilen özel girişimin ön plana ¼ıkarılması, kalkınmada tarıma öncelik verilmesi DP'nin s¼yleminin de ana hatlarını oluşturmuştur. DP için ulaşılması gereken muasır medeniyetin temelinde özel m¼lkiyet ve serbest girişime dayalı olan kapitalizm yatmaktadır. Muasır medeniyete ulaşmanın yolu "gelişmiş ¼lkeler gibi" kapitalist olmaktan ge¼mektedir.

Menderes'in "iktisaden az gelişmiş bir memleket"³ (Kılçık, 1991a: 320) olarak nitelediği T¼rkiye'yi konuşmalarında sık sık "b¼nyesi ziraat temeli üzerine dayanan" bir memleket olarak tanımladığı g¼r¼lmektedir. Menderes 21 Mayıs 1952'de Konya'da yaptığı bir konuşmada ¼lkenin kalkınmasının tarımdan ge¼tiđini şu s¼zlerle vurgulamaktadır (Kılçık, 1991b: 156):

"T¼rkiye bir ziraat memleketidir. Memleketin iktisadi hayatı ziraata dayandığı gibi, n¼fusumuzun y¼zde 80'i de ziraatla meřguld¼r. Bu mevzuda bizim için üç b¼y¼k dava vardır: Ziraat, ¼iftçi ve k¼y davaları. Devlet ziraat davasını tahakkuk ettirmek [gerçekleştirmek] yolundadır. K¼y ve k¼yl¼ davasında yapmayacağımız fedakarlık yoktur. Memleketin kalkınmasını ziraat davasında buluyoruz."

DP d¼neminin egemen kalkınma anlayışında sanayi sekt¼r¼n¼n gelişimi tarım sekt¼r¼n¼n gelişimine bağlanmıştır. S¼z konusu kavrayış dahilinde ziraatın geliştirilmesinin sanayinin gelişimi için kaynak oluşturacağı d¼ř¼n¼lm¼řt¼r. Buna g¼re, tarım alanındaki ilerlemeler hayat standartlarını y¼kselterek h¼r t¼rl¼ iktisadi gelişmenin kaynağı olacaktır. Menderes 14 şubat 1955'te İzmirden yaptığı bir konuşmada tarımın ¼lke kalkınmasındaki rol¼ konusunda şunları s¼ylemektedir (Kılçık, 1992a: 248):

"Biz, ziraatimizi iktisadi kalkınmamızın temeli telakki etmekteyiz. Ziraatımıza vereceğimiz b¼y¼k ehemmiyet sanayimizin aleyhine asla olmayacaktır. Bilakis kuvvetli bir sanayinin v¼coda gelebilmesi için gayet kuvvetli bir zira b¼nyeye sahip olmanın zaruri bulunduğuna eminiz. Ziraatımız memleketin ¼mranı, sanayileşmesi ve b¼t¼n servet kaynaklarımızın işletilmesi için dışarıdan getireceğimiz ve her g¼n daha geniş miktarlarla

³ Menderes, 8 Nisan 1951'de Amerikan basınına verdiği ve Amerika'da 500 radyo istasyonunda yayınlanan r¼portajında T¼rkiye'yi "iktisaden az gelişmiş bir memleket" olarak tanımlamıştır. Menderes'e g¼re T¼rkiye savunma harcamalarının y¼ksek olması nedeniyle Avrupa'da hayat seviyesi en d¼ř¼k olan memleketlerdendir.

dışarıdan getirmek mecburiyetinde bulunduğumuz bütün investisman maddelerinin ihtiyaçı olan dövizini temin edecek bir kaynaktır. Aynı zamanda kurulmakta olan kuvvetli ve büyük Türk sanayiinin ham maddesini yetiştiren kaynak da yine ziraatimizdir. Fakat ve bunun kadar mühim bir nokta, ziraatimizin, üç dört milyon küçük işletme sahiplerinin hayat standartlarını yükseltmekle memleketin her türlü iktisadi faaliyeti üzerinde bir muharrik [itici güç] rolü oynamasıdır.”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında “yaşam standardı” ABD başkanı Truman’ın konuşmalarının ana motifi haline almış ve yaşam standardının yükseltilmesi meselesi siyasi gündemin ana konusunu oluşturmuştur. Söz konusu dönemde insanlara neyi, ne zaman ve neden almaları gerektiği konusunda telkinlerde bulunulmuş, bir anlamda tüketim pratikleri belirlenmeye çalışılmıştır (Grazia, 2005: 340). Amerikan yardımlarından faydalanan ülkelerde, savaş sonrası küresel yeniden yapılanmanın resmi parolası “yaşam standardını yükseltmek” söyleminde ifadesini bulmuştur. 1950’li yılların egemen söyleminde hayat standartlarının yükseltilmesi gerekliliği, ülke kalkınmasının temeli olarak sunulmasının yanında, Bayar’ın ABD ziyaretindeki bir söylevinde belirttiği gibi “komünizm tehlikesine karşı bir önlem” olarak görülmüştür (şahingiray, 1999: 100).⁴

1950’li yıllarda Menderes’in konuşmalarında somutlaşan kalkınma anlayışına göre gerçek anlamda kalkınmanın gerçekteştirilebilmesinin ön şartı köy hayatında esaslı değişiklikler yapılmasıdır (Kılçık, 1991b: 227).⁵ Menderes, 16 Nisan 1952’de Yeni Asır gazetesine verdiği bir demeçte DP’nin “köylü davası”nı şu sözlerle ifade etmektedir (Kılçık, 1991b: 92-93):

“...Demokrat Parti nüfusunun yüzde 82’si köylerde oturan ve iktisadi bünyesinin temelini ziraat teşkil eden bir memlekette hakiki kalkınmanın ancak köy ve ziraat hayatında esaslı değişiklikler elde etmek suretiyle mümkün olabileceğine ve hatta bizim memleketimizde sosyal adaletin köylü ve ziraat davasını halletmekten ibaret olduğuna kani bulunuyor.”

⁴ “(...) komünizmin en büyük müttetikleri cehalet ve fakr zarurettir. İdeolojik bakımdan hasma karşı sarsılmaz bir mukavemeti idame edebilmek [sürdürebilmek] için her memleket, kendi halkının hayat seviyesini yükseltmek çarelerini araştırmalıdır.”

⁵ Menderes, 1 Kasım 1952’de Yugoslav gazetecilerle yaptığı bir konuşmada köylü kesimin yaşam standartlarının yükseltilmesinin DP’nin birincil kaygısı olduğunu belirtmektedir: “Türkiye nüfusunun yüzde sekseni köylerde oturmakta ve bu yüzdenin hemen hepsi ziraatle iştigal etmektedir. (...) ziraatın ve köylü hayatı standardının yükseltilmesi, bu memlekette hükmette bulunacak mesul adamların daima birinci kaygısını teşkil edecektir. İşçilerimizi ve çiftçilerimizi bu vatanda müreffeh yaşatmak takibettiğimiz politikanın en mühim esaslarından birisidir. (...) Ziraatın makineleşmesi, sorduğunuz şekilde bir işsizlik yaratacak değildir. Bilakis, ziraatte makinenin tatbiki, yeni yeni iş sahaları açmakta, şimdiye kadar vasıtasızlıktan ekilemeyen birçok toprağın ekilmesi neticesini vermiştir. (...) Binaenaleyh, ziraatın ilerlemesi ve makineleşmesi, memlekette işsizliğe yol açan bir hadise değildir. Tam aksine, memleketi, servetini arttıran ve iş ve istihsal hacmini süratle genişleten neticelere götüür.”

1956 yılı ortalarından itibaren belirginleşen iktisadi sıkıntılarının, kalkınma konusunda tüketim yoluyla modernleşmeye dair eski söylemleri yadsıyan bir söylem değişikliğine neden olduğu gözlemlense de söz konusu yeni söylemin egemen olmadığı ve Menderes'in sonraki konuşmalarında tekrar eski söylemlerine döndüğü görülmüştür. DP'nin söyleminde halk kitlesinin satın alma gücünün artırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesinin halkı refaha ulaştıracağı düşüncesi egemendir. Söz konusu söylemde yaşam standartlarının yükseltilmesinin ana belirleyeni ise tüketim miktarı ve yüksek hayat seviyesinin göstergesi olan belirli türden malların kullanımınıdır. Bu bağlamda 1950'li yıllarda yaşam standartlarının yükselişinin ölçüsü, Amerikan yaşam tarzının temel unsurunu oluşturan otomobil, dayanıklı tüketim malları ve elektrikli ev araçları gibi mallara sahiplik şeklinde belirlemiştir.

Türkiye'ye biçilen rolde gelişmiş batılı ülkelerin sınai mallarının tüketicisi olma vasfı Türkiye'nin gelişmiş ülkeler için pazar haline getirilmesi sonucunu doğurmuş ve yaşam standartlarının yükseltilmesi söylemi bu süreci destekleme işlevi görmüştür. DP döneminde hayat standartlarının yükseltilmesine yönelik çabaların amacını, Türkiye'nin kapitalist blok içerisinde konumunu sağlamlaştıracak şekilde ve özellikle Amerikan ürünleri için verimli bir pazar haline getirilmesi şeklinde tespit etmek mümkündür. Bayar, ABD gezisi sırasında yaptığı bir konuşmada hayat standartlarındaki yükselişin Türkiye'yi verimli bir pazar haline getireceğini şu sözlerle ifade etmiştir (Şahingiray, 1999: 100):

“Türk milletinin satın alma kudretinin artması ve hayat standardının yükselmesiyle memleket, mamul maddeler ve istihlak [tüketim] maddeleri için büyük bir pazar haline gelecektir...Hülasa denilebilir ki, Türkiye'de sarfedilen her dolar, mûmbit [verimli] bir toprağa ekilmiş refah ve bereket filizleri verecek birer tohum gibidir.”

Raporlarda eleştirilen kendi kendine yeterli bir ekonomi politikası izlemenin Menderes'in söylemine yansımalarından biri, borçlanmak ve kredi kullanmaktan çekinmenin eskide kalması gereken bir düşünce biçimi olduğuna yönelik ifadeleridir. Menderes, konuşmalarında, DP döneminde öne çıkarılan piyasa değerlerinden biri olarak ele alınabilecek olan kredi-borçlanmaya ⁶ yönelik çekingen tutumun “gereksizliği”ni vurgulamıştır. Menderes, 21 Nisan 1954'te Trabzon'da yaptığı konuşmada kredinin hızlı

⁶ Menderes, 10 Ağustos 1955'te düzenlediği basın toplantısında gelişmiş ekonomilerin gelişimlerini krediye borçlu olduklarını şu sözlerle vurgulamaktadır: “(...) Bugünkü medeniyet, bir kredi medeniyetidir. Bütün ileri memleketler ve bunların başında Amerika, bu ileri durumlarını krediye borçludurlar. Bu milletler için olduğu kadar fertler için de doğrudur. Misal olarak bizzat sizlerden hanginiz, kredisiz bir iş yaptınız. Eğer kredi keşfedilmemiş olsaydı, dünyada bugünkü terakkiler yarı yarıya dahi tahakkuk etmezdi.” (Kılçık, 1992a: 403)

kalkınmanın kaynağı olduğuna dair görüşünü belirtmiş ve krediye yönelik “eski” tutumun yanlış olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir (Kılçık, 1991c: 490):

“Onlar hala ninelerimizin ‘İşten artmaz, dişten artar’ düşturunu gütmektedirler. Halbuki dişten biraz artar, asılı artış işten olur. Süratle geliştirmek ve kalkındırmak kredinin mucize vasfıdır. Bugünkü medeniyet, kredi üzerine kurulmuştur, kredi medeniyetidir. Amerika, İngiltere, Fransa kredi yüzünden, kredi sayesinde bugünkü seviyelerine yükselmişlerdir. Bizim de çeyrek asır yerimizde saymamız onların bu sakim ve köhne düşturu yüzünden olmuştur. İşte isbatı: Biz bu desturu terkeder etmez, işer değişmiş, devlet varidatı iki misline çıkmıştır. iş ve istihsal hacmi artmış, milli gelir fazlaşmağa başlamıştır.”

DP döneminde hakim modernleşme anlayışı refahın tüketim artışı yoluyla sağlanacağına yönelik fikirlerle biçimlenmiştir. Bu dönemde Menderes’in konuşmalarının ana motifini iktisadi zeka, imar-inşa, medeni yaşam tarzı, hayat standardının yükseltilmesi, kalkınma, gelişme, ilerleme ve refah gibi temalar oluşturmuştur. DP’nin kalkınma söyleminde toplumun tüketim ölçüsünün dünya standartlarında olması gerektiği ve ancak bu şekilde sefaletten kurtuluşun gerçekteştirilebileceği düşüncesi hakimdir. Menderes konuşmalarında sık sık tek parti döneminde ticaret dengesinin sağlanması adına tüketimin kısılanması politikasını eleştirir ve kalkınmanın tüketimin sınırlandırılmamasına bağlı olduğunu vurgular.⁷ Menderes’in düşüncesinde tüketimin sınırlandırılmaması aynı zamanda demokratik bir yönetimin de gereğidir.⁸ Bu bağlamda Menderes, en somut biçimleriyle 1950’li yıllarda Amerika’da egemen olan “özgür tercih üzerine inşa edilen tüketim söylemi”nin taşıyıcısı olmuştur. Bu dönemde Amerika’da tüketim özgürlük ve demokrasi ile ilişkilendirilmiş durumdadır. Yaşam seviyesinin arttırılması söylemi, savaş sonrası Amerikan hak ve özgürlükleri söyleminin bir uzantısı biçiminde ön plana çıkarılmıştır.

⁷ Örneğin, 19 Ekim 1957’de Kayseri’de yaptığı konuşmada şunları söyler: “Biz Halk Partisi gibi istihlaki baskı altında tutarak değil, milletin satın alma gücünü yükselterek ve yükselen istihlak seviyelerinin icabettirdiği fazla maddeleri temin etmek yolunu tutan bir iktisadi anlayışa sahibiz. Onlar tam aksine daraltma isterler, bu iki anlayış arasında akla kara kadar fark vardır. İşte 1950’den öncesini ve sonrasını ayıran mümeyyiz vasıf, bu iki görüş arasındaki farktan doğmaktadır.” (Kılçık, 1992c, 404-405).

⁸ Menderes, 14 Aralık 1955’te dördüncü hükümet programını okuduktan sonra yaptığı konuşmada DP’nin iktisadi kalkınma vaat eden bir parti ve demokratik bir hükümet olarak ürettiğimiz kadar satın alacağız politika anlayışına sahip olmadığını şu sözlerle dile getirmektedir: “(...) paşa Hazretleri, diş ticaret ağından bahsettiler. Bana hangi memleketi gösterebilirler ki, büyük envestisman derinde, mali ve iktisadi kalkınma devrinde olsunlar da, diş ticaret ağı vermesinler. Bu eskiden kolaydı. Basit bir politikaları vardı. Sattığımız kadar alacağız. Basit... bundan basiti yok ki. Eğer bu demokrasi devrinde biz sattığımız kadar alacağımız politikasını beş sene, on sene daha devam ettirmiş olsaydı, halimiz nice olurdu? Vaadlerimizi yerine getirmediğimiz lafı o zaman haklı olarak söylenirdi. Demokrat parti geniş bir iktisadi kalkınmanın vaatçisi olarak iş başına gelmiştir. Biz başka bir politikanın insanlarıyız. (...) Yani biz sattığımız kadarını almak gibi senelik tahditlere [kısıtlamalara] kendimizi mahkum edecek olursak 10 sene, 20 sene sonra Türkiye’nin bulunduğu yerden bir arpa boyu ileri gitmesi mümkün olmazdı. Bizim politikamız bu değildir. Biz bunu açık olarak ifade etmekteyiz.” (Kılçık, 1992c: 107-108).

Menderes de konuşmalarında tüketime sınırlandırılmasının özgürlükle bağdaşmayacağına dair düşüncesine yer vermiştir. Menderes, 10 Şubat 1956'da mecliste yaptığı bir konuşmada şunları söylemektedir (Kılçık, 1992b: 174):

“Şeker az istihsal ediyoruz, fiyatını beş liraya çıkar, halk yemeyiversin, ne çıkar? Bu, tek parti tahakkümünün hükümrân olduğu zamanlara ait bir zihniyettir. (...) Eğer bugün memleketimizde halkımız 300 bin ton şeker yiyorsa, biz bunu rasyonelize ile 250 bin tona indiremeyiz. Bunu dahilde istihsalimizle temin etmek, temin edemediğimiz miktar kalır ise dövizle dışarıdan getirmek mecburiyetindeyiz. Buna demokratik idare derler. Şekerin beş lira olduğu devir değil.”

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ekonomik yapı ABD öncülüğünde yeniden dizayn edilmiştir. ABD kapitalist bloktaki liderliğini ve sahip olduğu hegemonyasını 1900'lü yılların başından itibaren söz konusu olan sanayi üretimi artışına borçludur. Özellikle 1920'li yıllarda üretim sürecinde fordist uygulamaların kullanılması sonucunda ABD'de kitlesel üretim ve kitlesel tüketim ortaya çıkmıştır. ABD'nin sahip olduğu ekonomik güç savaş sonrası dönemdeki hegemonyasının kaynağını oluşturmuştur. Aynı zamanda söz konusu dönemde sahip olduğu üretim fazlasını ihraç etme amacıyla olan ABD, kendi mallarını satın alma gücüne sahip kitlelerin varlığına da ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda savaşın etkileriyle boğuşan Avrupa ekonomilerinin yeniden inşası sürecinde aktif rol oynayarak maddi yardımlarda bulunmuştur. Bunun yanında az gelişmiş olarak nitelendirdiği ülkelerin de kalkınması konusunda adımlar atmış, söz konusu ülkelerin kalkınma anlayışlarını belirleyici etki gösterecek yardım şartları ve uzman raporları hazırlanmıştır.

Yukarıda çerçevesi çizilen tarihsel-siyasal bağlam içerisinde Türkiye'de 1945 sonrası modernleşme ve kalkınma anlayışında bir takım önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Kapitalist blokta konumlanan Türkiye'nin kalkınma tercihi, bu çalışmada Amerikan hegemonya araçları olarak ele alınan yardımların içerdiği şartlar ve uzman raporlarında yer verilen görüşler paralelinde şekillenmiştir. Raporlarda önerilen politikaların uygulanmaya çalışılması Amerikan hegemonyasının somut bir yansıması olarak okunabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada ele aldığımız 1945-1960 arası dönemde ABD hegemonyasının Türkiye'de siyasal iktidarların modernleşme ve kalkınma söylemlerini biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. ABD bu dönemde modernleşmenin niteliğine tüketim artışı gibi yeni anlamlar katmıştır. ABD başkanı Truman'ın söylemlerinde öne çıktığı belirtilen yaşam

standartlarını yükseltme meselesi Türkiye’de de karşılık bulmuş, söz konusu söylemin taşıyıcılığını ise Menderes yapmıştır. DP’nin Menderes’in söylemlerinde somutlaşan “yaşam standartlarını yükseltme” vaadi hayati kolaylaştırmak anlamından daha fazlasını içermiştir. Daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmek pratikte tüketim de gelişmiş kapitalist ülkelerin seviyesine ulaşmak şeklinde anlamını bulmuştur. Daha yüksek hayat seviyesini sağlanması ise Türkiye’nin kendi kaynaklarını kullanarak gerçekleştirilecek bir ölkü olarak görölmemiş ve hayat seviyesinin yükselişi, daha çok tarımsal üretim yoluyla ekonomik gelişme ve dış yardımlara bağlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2014). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. Çev. Sedat Cem Karadeli, 5. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun yirminci yüzyıl: para, güç ve çağımızın kökenleri*. çev. Recep Boztemur. Ankara: İmge.
- Atılgan, G. (2016). 1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında. *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat içinde* (s. 393-520). 2. Bs. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (yay. haz.) İstanbul: Yordam.
- Baechler, J. (1994). *Kapitalizmin kökenleri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 2.bs. Ankara: İmge.
- Beaud, M. (2003). *Kapitalizmin tarihi*. Çev. Fikret Başkaya. Ankara: Dost.
- Bora, T. (2016). Adnan Menderes. *Türkiye’nin 1950’li yılları İçinde* (s. 331-347). 2. bs. Mete Kaan Kaynar (haz.) İstanbul: İletişim.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2009)*. 21. bs. Ankara: İmge.
- Cantek, L. (2008). *Cumhuriyetin büluğ çağı: gündelik yaşama dair tartışmalar (1945-1950)*. İstanbul: İletişim.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye ekonomisi tarihi (1900-1960)*. Ankara: İmge.
- Çiftçi, K. (2010). *Tarih, kimlik ve eleştirel kuram bağlamında Türk dış politikası*. Ankara: Siyasal.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin uzun on yılı: Demokrat parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Deys, K. L. (2009). *Consumperialism: American Consumer Imperialism, the Rhetoric of Freedom, and Female Embodiment*, Doktora tezi, State University New York.
- Dikmen, A. A. (2015). *Makine, iş, kapitalizm ve insan*. 3. bs. Ankara: Nota Bene.
- Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadı: eleştirel bir tarih*. çev. Cihan Gerçek. 2. bs. İstanbul: Yordam.

- Ekzen, N. (2009). *Türkiye kısa iktisat tarihi*. 2. Bs. Ankara: Odtü.
- Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti: tarihi ve ideolojisi*. 2. bs. İstanbul: Yordam.
- Gevgilili, A. (1989). *Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve sosyal sınıflar*. 2.bs. İstanbul: Bağlam.
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane defterleri*, cilt 2, Joseph A. Buttigieg(ed.). Çev. Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon.
- Grazia, V. (2005). *Irresistible empire: America's advance through 20th Century Europe*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2002). *Yurttaşlık bilinci*. Ankara: Anı.
- Güngen, A. R. (2014). Kalkınma, Eşitsizlik ve Yoksulluk. *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler İçinde* (s. 433-454). İstanbul: İletişim.
- Güven, S. (1998). *1950'li yıllarda Türk ekonomisi üzerinde Amerikan kalkınma reçeteleri: Hirts raporu, Thornburg raporu, Barker raporu*. Bursa: Ezgi.
- Işıklı, A. (2004). Tüketim Kültürü. *Varlık*. s. 1161.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat parti dönemi toplumsal tartışmaları*. İstanbul: Doğu.
- Keyder, Ç. (1983). İktisadi Gelişmenin Evreleri. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi İçinde* (s. 1065-1073) 4. Cilt. İstanbul İletişim.
- Keyder, Ç. (2009). *Toplumsal tarih çalışmaları*. İstanbul: İletişim.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. 19. bs. İstanbul: İletişim.
- Kılçık, H. (1991a). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. II. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1991b). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. III. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1991c). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. IV. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1992a). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. V. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1992b). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. VI. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1992c). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. VII. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Lefebvre, M. (2005). *Amerikan dış politikası*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2009). *Türk modernleşmesi*. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder (Der.) 19. bs. İstanbul: İletişim.

- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri*. Cilt 2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Ökçün, G. (1983). İzmir İktisat Kongresi. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* İçinde (s. 1061-1064). 4. Cilt. İstanbul: İletişim.
- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin soğuk savaş düşünce hayatı: antikomünizm ve Amerikan etkisi*. İstanbul: Can Sanat.
- Özcan, F. C. (2016). Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. *Türkiye'nin 1950'li yılları* İçinde (s. 39-67). Mete Kaan Kaynar (haz.) 2. bs. İstanbul: İletişim.
- Öztürk, Ö. (2006). Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması. *Yapıcılar türkü söylüyor I: kapitalizmi anlamak* içinde (s. 213-276). Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz vd. (haz.) Ankara: Dipnot.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. yay. haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz. 6. bs. İstanbul: Sentez.
- Şahingiray, Ö. (1999). *Celal Bayar'ın söylev ve demeçleri (dış politika) 1933-1955*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Şahinkaya, S. ve Yeldan, E. (2021). Savaş Sonrası ve Planlı Kalkınma Arasında Kırılğan Bir Köprü: 1950'ler Türkiye'si. *Modernizmin yansımaları: 50'li yıllarda Türkiye* içinde (s. 59-73). R. Funda Barbaros ve Eric Jan Zürcher (haz.) Ankara: Efil.
- Tanilli, S. (2002). Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. *20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında* içinde. cilt:VI, 4. bs. İstanbul: Adam.
- Taymaz, E. (1993). Kriz ve Teknoloji. *Toplum ve Bilim*. s.56-61.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004). *Cumhuriyetin harcı: köktenci modernitenin ekonomik politikasının gelişimi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Tekeli, İ. (2021). 1950'li Yıllar: Kendini Yeniden Üretemeyen Popülist Modernleşme. *Modernizmin yansımaları: 50'li yıllarda Türkiye* İçinde (s. 33-57). R. Funda Barbaros ve Eric Jan Zürcher (haz.) Ankara: Efil.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. 5. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. 3. bs. Ankara: İmge.
- Tunç, S. (2014). Hayat'ın Yıldızları: 1950'lerin Türkiye'sinde Tüketim kültürü, Futbol ve Şöhret. *Toplum ve Bilim*. s. 130: 137-154.
- Ünsaldı, L. (2014). *Bir ekonomizm eleştirisi: Türkiye'de kalkınma fikri*. Ankara: Heretik.

Yalman, G. (2006). Kapitalizm ve Devlet: Kuram ve Hegemonya. *İktisat, siyaset ve devlet üzerine yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşılı'ya armağan* içinde. Burak Őlman, İsmet Akça (yay. haz). İstanbul: Bağlam.

Wood, E. M. (2006). *Sermaye imparatorluğu*. çev. Sami Oğuz. Ankara: Epos.